

مجله علمی تخصصی برنامه‌ریزی فضایی

سال اول، شماره دوم، پاییز ۱۳۹۰

تاریخ وصول: ۱۳۹۰/۲/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۰/۰۵

صص: ۹۵-۱۰۸

سطح‌بندی شهرستان‌های استان خراسان رضوی از لحاظ مؤلفه‌های توسعه‌یافتگی فرهنگی

کبری سرخ‌کمال^{۱*}، مریم بیرانوند زاده^۲، سید محمود زنجیرچی^۳

۱- پژوهشگر و مدرس گروه جغرافیا دانشگاه پیام نور بجنورد

۲- مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد خرم‌آباد

۳- استادیار گروه مدیریت دانشگاه یزد

چکیده

فرهنگ، پایه رفتارهای انسانی به شمار می‌رود و بخش قابل توجهی از رفتارهای اقتصادی نیز بر این بنیان استوار است. در بیشتر کشورهای در حال توسعه، علاوه بر نابرابری‌های ناحیه‌ای، نوعی ناهماهنگی اجتماعی نیز مشاهده می‌شود. این نابرابری‌ها با شدت و ضعف در نواحی مختلف این کشورها وجود دارد. به هر صورت، نابرابری‌های فرهنگی را نیز به دنبال دارد، بدین جهت نابرابری‌های فرهنگی پیامدهای بس ناگوارتر از نابرابری‌های اقتصادی دارد. این مقاله بر آن است تا با استفاده از مدل تاپسیس به عنوان یکی از اعضای خانواده تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره (MCDM)، به سطح‌بندی و تعیین میزان نابرابری موجود از لحاظ توسعه فرهنگی، میان شهرستان‌های استان خراسان رضوی پردازد. این تکنیک با دارا بودن منطقی ریاضی در رتبه‌بندی و با بهره‌گیری از داده‌های مطلق (غیرمقایسه‌ای) می‌تواند در تعامل با داده‌های موجود، هدف فوق را ارضا نماید. نتایج یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در سال ۱۳۸۵ شهرستان‌های گناباد، رتبه اول و شهرستان‌های درگز و بردسکن به ترتیب رتبه‌های دوم و سوم را کسب نموده‌اند. ضریب پراکندگی (بدست آمده (۰/۱۷)، بیانگر وجود نابرابری فرهنگی بین شهرستان‌های استان است. لذا توجه به برنامه‌ریزی فضایی، مطالعه شهرستان‌ها از لحاظ سطح توسعه‌یافتگی

فرهنگی و شناسایی نقاط سکونتگاهی محروم برای برنامه ریزی اصولی و ارایه راهبرد هایی صحیح و اجرایی در راستای نیل به توسعه و پیشرفت متعادل منطقه‌ای، ضرورتی اجتناب ناپذیر است .

واژه‌های کلیدی : توسعه فرهنگی، سطح بندی، تاپسیس، خراسان رضوی.

۱- مقدمه

توسعه فرهنگی تنها لفظ و استعاره نیست، بلکه جزو جدانشدنی توسعه است و امروزه اثر آن پیش از پیش روشن گردیده است. در مورد اثر فرهنگ بر توسعه می توان به ایجاد دارایی های زیادی از قبیل مهارت ها و محصولات فرهنگی اشاره نمود که در ارتقای رفاه جامعه اثر بسزایی دارد. کاهش نابرابری در بهره مندی از منابع، دست آوردها و امکانات جامعه ، یکی از مهم ترین معیارهای اساسی توسعه به شمار می رود. مفهوم توسعه علاوه بر رشد در همه جهات، توزیع متعادل را نیز در بر می گیرد(تقوایی و قائد رحمتی ۱۳۸۵: ۱۱۷).

به طور کلی فرهنگ یک مفهوم در حال گذرا و چند معنایی است و می تواند برای جامعه و کشور جایگاه ویژه ای داشته باشد مبنای تحولات جدیدی باشد. بنحوی که اندیشمندان از نقش فرهنگ در تحولات یک جامعه به عنوان ظهور نام می برند و بسیاری از اندیشمندان نیز قرن ۲۱ را قرن فرهنگ و پارادایم فرهنگی می نامند(-http://www.tebyan.ir) . به ویژه قرن حاضر، با گسترش و شتاب اینترنت و شبکه های جهانی اطلاعات مواجه است که سبب ایجاد فضاهاى مجازى به عنوان یکی از پدیده های تاثیرگذار در صحنه های مختلف به ویژه فرهنگ شده است. این امر موجب تسريع جهانی شدن و تحلیل رفتن مرزهای جغرافیایی در تصمیم گیری ما در جهات مختلف به ویژه عرصه فرهنگ گردیده است. بنابراین در عرصه رقابتهای مختلف به

فرهنگ یک مفهوم در حال گذار و چند معنایی است و می تواند برای جامعه و کشور جایگاه ویژه ای داشته باشد(توکلی، ۱۳۸۶: ۹). در واقع فرهنگ ارزشها و هنجارهای سیستمی است که در بین افراد جامعه وجود دارد و در فعالیتهای اقتصادی خود را نشان می دهد(اکبریان:۱۳۸۶: ۲۳).

در واقع فرهنگ مبدأ همه خوشبختی‌ها و بدبختی‌های ملت است. آن چیزی که ملت‌ها را می‌سازد فرهنگ صحیح است. اگر فرهنگ اصلاح گردد، یک مملکت اصلاح می‌شود. بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هر چند جامعه از بعدهاى اقتصادى، سياسى، صنعتى و نظامى قدرتمند و قوى باشد، اما پوچ و میان تهی است. اگر فرهنگ جامعه‌ای وابسته و تقلیدی از فرهنگ غرب باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به جانب مخالف گرایش پیدا می‌کند و بالاخره در آن مستهلک می‌شود و موجودیت خود را در تمام ابعاد از دست می‌دهد.

امروزه نقش فرهنگ در مباحث توسعه از محورهای موردتوجه صاحب نظران است. کارشناسان توسعه، فرهنگ و زندگی را جدایی ناپذیر می دانند؛ زیرا درک نیازهای جامعه، نیازمند توجه به عوامل فرهنگی است(لسنکی، ۱۳۷۴). سخن گفتن از

شهرستانهای مختلف استان و سطح بندی توسعه فرهنگی آنها، می‌تواند مسئولین و دست‌اندرکاران را به اتخاذ سیاستهای جدید برای تقویت بنیانهای فرهنگی و شکل‌دهی مهندسی فرهنگ و برنامه‌ریزی برای مقابله با تهدیدهای آتی فرهنگی وا دارد.

۱-۲- پیشینه تحقیق

بحث در باره فرهنگ از دیرباز در جهان سابقه داشته، ولی بررسی آن با دیدگاه‌های جدید در این اواخر رواج یافته است. نخستین بار در یونسکو^۱ بحث فرهنگ و توسعه مطرح شد. با اعلام اندیشه توسعه فرهنگی در سال ۱۹۵۰م. دهه ۶۰-۱۹۵۰ به دهه اول توسعه شهرت یافت. در دهه ۷۰-۱۹۶۰م. در کشورهای اروپایی مفاهیم و واژه‌های جدید چون توسعه فرهنگی و سیاست فرهنگی در عرصه فرهنگ مصطلح گردید (یونسکو، ۱۹۷۵: ۱۸-۱۰). در سال ۱۹۷۰م. نخستین همایش در زمینه فرهنگ با شرکت نمایندگان ۸۵ کشور در ونیز برگزار شد. از این همایش به بعد، یونسکو به مقوله فرهنگ، توسعه فرهنگی، برنامه‌ریزی فرهنگی، سیاست‌گذاری فرهنگی، اقتصاد فرهنگی و پژوهش فرهنگی پرداخته است و فرهنگ مانند آموزش جزو تفکیک‌ناپذیر توسعه اقتصادی-اجتماعی به حساب آمد و در تشکیلات آن سازمان‌های فرهنگی ایجاد شد (ستاری، ۱۳۵۴: ۱۵). در همایش جهانی سال ۱۹۸۲م. مکزیکوسیتی به بررسی مفاهیم و تعاریف فرهنگ و توسعه و بعد فرهنگی توسعه و توسعه فرهنگی به صورت تشریحی و توصیفی پرداختند و فرهنگ عنصر ضروری توسعه تشخیص داده شد. در این کنفرانس بی‌توجهی به مؤلفه‌های فرهنگی را

ویژه در عرصه فرهنگ، فرهنگ‌هایی غالب و پیروز خواهند شد که از بنیانهای فکری، عقیدتی و ارزشهای محکمی برخوردار باشند و در عرصه رقابت مقهور فرهنگ‌های بیگانه نگردند. بدین ترتیب برنامه‌ریزی برای فرهنگ در جنبه‌های مادی و معنوی و تقویت بنیانهای عقیدتی آنها امری ضروری برای کشور است. زیرا تقویت فرهنگ هر جامعه تقویت روح و احساس و عواطف عمیق انسانی و بینش‌ها و ارزش‌های آن جامعه محسوب می‌شود که سالیان سال و نسل‌های مختلف با آن زندگی کرده‌اند و تعلق خاطر داشته‌اند. تحولات فرهنگی با گذشت زمان اگر چه امری اجتناب‌ناپذیر است ولی اگر آن تحولات در چارچوب ارزشها و بینش‌های اعتقادی و اصیل آن جامعه نباشد، از مفهوم واقعی توسعه پایدار فرهنگی دور می‌ماند (همان).

اندیشه توسعه فرهنگی به عنوان موضوع سیاست ملی، به ویژه در چارچوب نظام سازمان ملل، از حدود سال ۱۹۵۰ قوت گرفته و رواج یافت. طی دهه ۶۰-۱۹۵۰ که به ده ساله اول توسعه شهرت یافته است، تحول پر معنایی روی داد و مفهوم توسعه، گسترش، تنوع و عمق یافت. در دهه ۷۰-۱۹۶۰ در کشورهای اروپایی مفاهیم و اصطلاحات جدیدی در عرصه فرهنگ وضع و به تدریج مرسوم شد که از مهم‌ترین آنها "توسعه فرهنگی و سیاست فرهنگی" است (پاپلی یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۸۲: ۲۴). از استان خراسان رضوی دارای مردمانی با ارزش‌های فرهنگی و بنیان فکری اصیل اسلامی است در عرصه تحولات فرهنگی از عوامل فوق‌مستغنی نخواهد بود. شناخت ارزشهای فرهنگی و امکانات

توسعه، ایجاد کننده بالقوه شغل و درآمد دانسته است (سازمان ملل، ۱۹۹۱).

واژه فرهنگ در ایران، در قرنهای گذشته بیشتر به معرفت النفس و بعدها به امور آموزشی اطلاق می‌شد. در برنامه های عمرانی اول (۳۴-۱۳۲۷ ش) و دوم (۴۱-۱۳۳۴ ش). فرهنگ به امور آموزشی اطلاق می شد و فصل یا بخش مستقلی به نام فرهنگ در این دو برنامه وجود نداشت. در برنامه سوم (۴۶-۱۳۴۱ ش). فرهنگ فعالیت های آموزشی دبستانی، دبیرستانی و عالی را در بر می گرفت و فعالیت های فرهنگی و هنری را نیز در بطن خود جای داده بود. در جریان برنامه سوم وزارت فرهنگ به دو وزارتخانه آموزش و پرورش و فرهنگ و هنر تقسیم شد. در برنامه های اول تا پنجم (۵۶-۱۳۲۷ ش). اگرچه به برنامه ریزی فرهنگی عنایتی داشته اند، ولی در آن به ابعاد توسعه فرهنگی توجهی نشده است.

در برنامه های اول (۷۲-۱۳۶۸) و دوم (۷۸-۱۳۷۴) و سوم (۸۳-۱۳۷۸) توسعه اقتصادی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران به مفهوم توسعه فرهنگی، معادل برنامه ریزی فرهنگی، به حساب آمده و مفهوم فرهنگ به حساب آمده و مفهوم فرهنگ به رشد و تعالی انسانها و بهبود کیفیت زندگی فردی و جمعی اطلاق شده است (سازمان برنامه ۱۳۶۸، ۱۳۷۴، ۱۳۷۸).

در همایشهای جامعه شناسی و توسعه (۱۳۷۰) و توسعه فرهنگی (۱۳۷۴) و دین، فرهنگ و توسعه (۱۳۷۷) و رویکرد فرهنگی به جغرافیا (۱۳۷۹) بیشتر به ابعاد نظری، توصیفی و تشریحی مقوله فرهنگ و توسعه فرهنگی توجه شده است. سعداله مسعودیان

شکست توسعه و فرآیند توسعه را تحول فرهنگی قلمداد کردند. در این کنفرانس یک دوره دهساله به عنوان دهه جهانی توسعه فرهنگی پیشنهاد و در ۸ دسامبر سال ۱۹۸۶ م. در مجمع عمومی سازمان ملل تأیید و آغاز و انجام آن به طور رسمی اعلام شد (یونسکو، ۱۹۸۰: ۱۳). در سال ۱۹۸۰ م. در یونسکو، در مطالعات موردی طرح های پژوهشی محلی، خصوصیات فرهنگی یک محیط خاص را به منظور دستیابی به دیدگاه اقتصادی محض مانع توسعه دانستند و توسعه فرهنگی را پویا ترین عنصر در پروژه جوامع اعلام کردند (Archetti, ۱۹۹۱: ۱۸).

در گزارشهای سالانه سازمان ملل که هر ساله در زمینه توسعه انسانی کشورها و جایگاه آنها منتشر می شود بر سه شاخص امید به زندگی هنگام تولد، تولید ناخالص ملی و سواد تأکید شده و به دیگر شاخصهای فرهنگی توجه نشده است (دسجوکس، ۱۹۹۰: ۲۱). در سازمان بهداشت جهانی، شاخص آموزش جوامع را یکی از شاخصهای توسعه فرهنگی دانسته اند و معتقدند که تنها با آموزش و وسایل ارتباطی می توان به حل مسایل مختلف بهداشتی نایل آمد (همان: ۳۰). در فائو^۲، مؤلفه های فرهنگی را در توسعه روستایی منظور داشته اند. متصدیان این سازمان در سال ۱۹۹۰ م. در پروژه " جنگل و فرهنگ در آسیا"، با مقدس شمردن برخی از درختان موجب مشارکت مردم در مدیریت منابع جنگلی شده اند (فائو، ۱۹۹۰). اجلاس عمومی سازمان ملل در سال ۱۹۹۰ م، در مرور بر پروژه ۱ میان دوره ای دهه جهانی توسعه فرهنگی، ایجاد کمیسیون های منطقه ای و اقتصادی را برای ارزیابی عوامل فرهنگی مؤثر بر

(۱۳۷۲) در تحقیقی پیرامون سیری در مؤلفه‌های فرهنگی جهان، توسعه فرهنگی را در ابعاد کمی مطرح کرده و شاخص آن را تیراژ روزنامه‌ها، کتاب، مجلات عمومی، مجلات تخصصی، کتابخانه، تولید کاغذ، تعداد سینما، فیلم، تعداد فرستنده‌های تلویزیونی و رادیویی، سواد، هنرها و موزه‌ها دانسته است. در این تحقیق بالا بودن هر شاخص در مقایسه با ارقام مشابه نشانه توسعه فرهنگی است.

۱-۳- روش تحقیق

روش بررسی این پژوهش مبتنی بر رویکرد توصیفی - تحلیلی است. در زمینه جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. به منظور تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان مورد مطالعه، با توجه به اهمیت شاخص‌ها و همچنین محدودیت دسترسی به آنها، ۹ متغیر در قالب شاخص‌های فرهنگی جمع‌آوری گردیده است. آنگاه با بهره‌گیری از مدل تاپسیس^۱ و آنالیز تاکسونومی عددی، رتبه شهرستان‌ها، تعیین و سپس نتایج بدست آمده مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. لازم به توضیح است که تکنیک تاپسیس به عنوان یک از اعضای خانواده MCDM^۲ یا تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره امروز در رتبه‌بندی مفاهیم مختلف در علوم مختلف جایگاه ویژه‌ای یافته‌است که مهمترین دلیل آن را می‌توان منطق ریاضی و شفاف آن و نیز عدم مشکلات اجرایی آن دانست. استفاده از پاره‌ای از فنون در این خانواده (مانند تحلیل سلسله مراتبی داده‌ها) نیازمند

تعدیلاتی در رفت و برگشت و تبادل داده با متخصصان است که عموماً به علت عدم دسترسی به اطلاعات منجر به عدم روایی و پایایی تحقیقات می‌گردد. اما روش تاپسیس به جهت عدم مقایسه زوجی و استفاده از رتبه‌های دقیق کمی، این مشکل را مرتفع می‌نماید. همچنین تعدد معیارهای واحدهای مورد مقایسه نیز منجر به مشکلاتی در تصمیم‌گیری توسط عموم تکنیک‌ها می‌شود که این مشکلات در تکنیک تاپسیس بروز نمی‌کنند. در نهایت جبرانی بودن این تکنیک با هدف ارایه یک رتبه بندی معقول و متناسب با برداشت ذهنی متخصصان توجیه کننده استفاده از این تکنیک قدرتمند می‌باشد.

۱-۴- فرضیات تحقیق

این پژوهش بر دو فرضیه استوار است:
نخست: میان شاخص‌های انتخابی توسعه یافتگی فرهنگی شهرستان‌های استان، تفاوت و نابرابری وجود دارد.

دوم: الگوی فضایی حاکم بر سطح استان از لحاظ توسعه یافتگی فرهنگی از نوع مرکز- پیرامون است.

۱-۵- شناخت محدوده مورد مطالعه

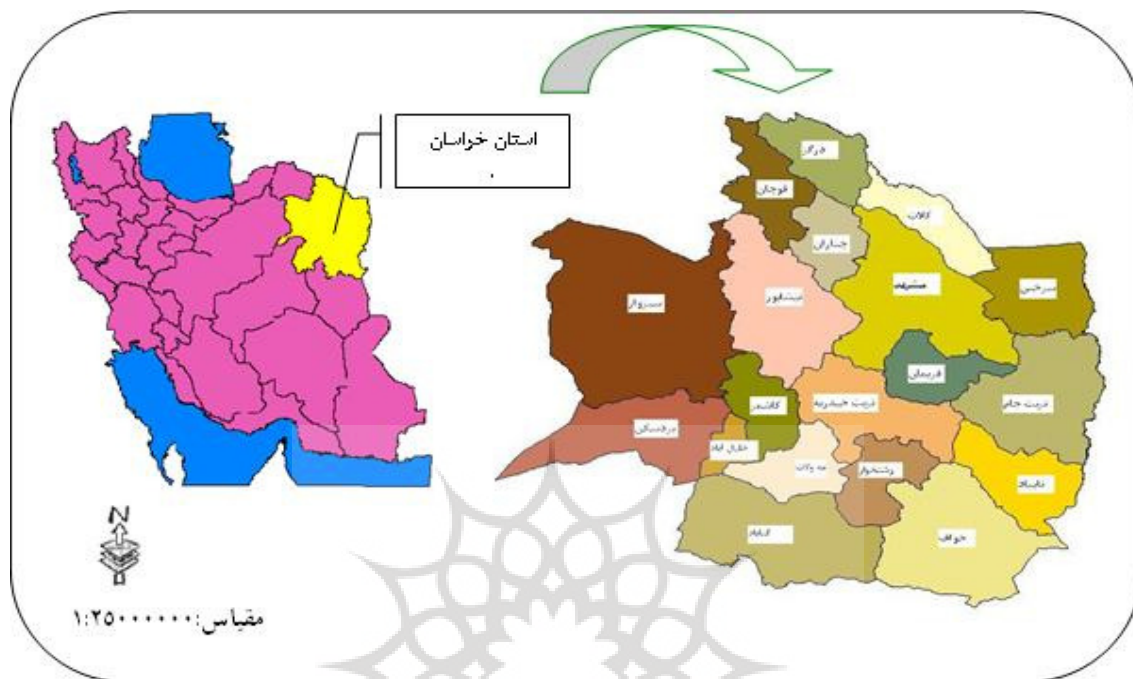
استان خراسان رضوی با در بر گرفتن ۷ درصد از خاک کشور ایران، ۱۱۶,۳۴۸ کیلومتر مربع وسعت دارد و در ۳۳ تا ۳۷ درجه عرض شمالی و ۵۶ تا ۶۱ درجه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ واقع شده است. به موجب سرشماری سال ۱۳۸۵ش. جمعیت این استان ۵,۵۹۳,۰۷۹ نفر برآورد شده که حدود ۸ درصد جمعیت کل کشور را تشکیل می‌دهد. در سال ۱۳۸۳ ش. به موجب قانون استان خراسان به سه

1 - Topsis

2 - Multi Criteria Decision Making

مشهد دارای ۱۹ شهرستان و ۶۲ بخش است (سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۸۵).

استان کوچکتر تقسیم شد. بدین ترتیب استان خراسان رضوی در حال حاضر به مرکزیت شهر

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی استان خراسان رضوی در کشور به تفکیک شهرستان، ۱۳۸۵

کلی برای سنجش توسعه بخش فرهنگی از ۹ شاخص استفاده شده است؛ که عبارتند از:

- نسبت کتابخانه به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر

جمعیت

- تعداد کتب به جمعیت با سواد شهرستان.

این شاخص بیانگر میزان دسترسی جمعیت با سواد به کتب کتابخانه است. هرچه این نسبت بیشتر باشد امکان بیشتری را برای اعضای کتابخانه برای استفاده از کتب بیشتر فراهم می‌آورد.

- نسبت اعضای کتابخانه به جمعیت با سواد

شهرستان.

۱-۶- معرفی شاخص های فرهنگی مورد استفاده

در واقع فرهنگ چیزی جز مجموعه باورها، ارزش‌ها و هنجارهای موجود و قابل قبول در یک جامعه نیست. بی توجهی به توسعه فرهنگی چیزی جز بی هویتی و وابستگی فرهنگی را برای جامعه به بار نخواهد آورد و اهمیت دادن به بهبود عوامل و عناصر فرهنگی و همچنین خود فرهنگ زمینه ساز توسعه سایر اجزاء و ابعاد جامعه است. درکشورهایی نظیر کشور ما توجه چندانی به توسعه فرهنگی بخصوص عوامل و عناصر آن نشده است و همراه با سایر نیازهای بشری پیشرفت ننموده است. به طور

۲- معرفی تکنیک‌ها و مدل‌های تحقیق

۱-۲- تکنیک تاپسیس^۱

برای رتبه‌بندی بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روش‌های مختلفی وجود دارد که الزاماً جواب‌های یکسانی در پی ندارند. یکی از این روش‌های رتبه‌بندی که دارای قدرت بالایی در تفکیک گزینه‌هاست، "تکنیک رتبه‌بندی ترجیحات براساس شباهتشان به راه حل ایده‌آل و مطلوب"^۲ است که به صورت اختصار با نام تاپسیس شناخته می‌شود. این روش یکی از روش‌های فاصله‌محور است که اولین بار توسط هوانگ و یون^۳ (۱۹۸۱) معرفی گردید.

مفروضات زیربنایی این روش بدین قرار است:

الف - برای هر شاخص باید همواره مقادیر بالاتر بهتر و مقادیر پایین‌تر، بدتر باشند و یا برعکس. بدین معنی که مطلوبیت هر شاخص با افزایش مقدار، به طور یکنواخت افزایش و یا کاهش یابد.

ب - فاصله یک گزینه از ایده‌آل (یا از ایده‌آل منفی) ممکن است به صورت فاصله اقلیدسی (از توان دوم) یا به صورت مجموع قدر مطلق از فواصل خطی (معروف به فواصل بلوکی) محاسبه گردد که این امر بستگی به نرخ تبادل و جایگزینی در بین شاخص‌ها دارد (اصغر پور، ۱۳۸۱: ۲۶۰-۲۶۲).

الگوریتم تکنیک تاپسیس

قدم یکم - تبدیل ماتریس تصمیم‌گیری موجود به یک ماتریس «فاقد مقیاس» با استفاده از فرمول:

$$n_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m r_{ij}^2}}$$

یکی از ملاک‌های توسعه فرهنگی این است که فرهنگ کتاب و کتابخوانی دارای چه جایگاهی در میان افراد جامعه باشد؟ یکی از مهمترین شاخص‌های تشخیص برای پاسخگویی به این سوال تعداد اعضای کتابخانه است که می‌تواند بیانگر اهمیت و علم و دانش و علاقه به مطالعه در میان افراد جامعه باشد. این شاخص از آن جهت ملاک توسعه است که محصول استفاده از کتابخانه‌ها رشد آگاهی‌های عمومی و تخصصی را به دنبال داشته و از هزینه‌های مطالعه می‌کاهد.

- نسبت مساجد و حسینیه‌ها به ازای هر

۱۰۰۰۰ نفر جمعیت شهرستان.

- نسبت تماشاگر سینما و تئاتر به کل جمعیت.

- سرانه سینما و تئاتر برای هر ۱۰۰۰۰ نفر

جمعیت شهرستان.

- نرخ باسوادی زنان در شهرستان.

- درصد باسوادان دارای تحصیلات عالی به

جمعیت باسواد شهرستان.

- نسبت زنان دارای تحصیلات عالی به مردان

دارای تحصیلات عالی.

به طور کلی نسبت بالای هر یک از شاخص‌های

مذکور بیانگر اهمیت و توجه به بخش فرهنگی در

جامعه است و حرکت به سمت توسعه فرهنگی را به

دنبال دارد. به دنبال اینکه توسعه فرهنگی زمینه‌ساز

توسعه اقتصادی است، در حالی که توسعه اقتصادی

توسعه فرهنگی را در پی نخواهد داشت (گای، ۱۳۷۱:

۱۸-۱۷).

$$\left\{ \sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2 \right\}^{0/5}; i = 1, 2, \dots, m$$

d_{i+} = فاصله گزینه i ام از ایده آل =

$$\left\{ \sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2 \right\}^{0/5}; i = 1, 2, \dots, m$$

d_{i-} = فاصله گزینه i ام از ایده آل - منفی =

قدم پنجم - محاسبه نزدیکی نسبی (A_i) به راه حل ایده آل. این نزدیکی نسبی را به صورت زیر تعریف می‌کنیم:

$$cl_{i+} = \frac{d_{i-}}{d_{i+} + d_{i-}}$$

$$0 \leq cl_{i+} \leq 1; i = 1, 2, \dots, m;$$

ملاحظه می‌شود که چنانچه $A_i = A^+$ گردد آنگاه $d_{i+} = 0$ بوده و خواهیم داشت:

$$cl_{i+} = 1 \text{ و در صورتی که } A_i = A^-$$

و $d_{i-} = 0$ خواهد شد. بنابراین هراندازه گزینه A_i به راه حل ایده آل (A^+) نزدیکتر باشد، ارزش cl_{i+} به واحد نزدیکتر خواهد بود.

قدم ششم - رتبه بندی گزینه‌ها. براساس ترتیب نزولی می‌توان گزینه‌های موجود را از مسأله مفروض رتبه بندی نمود.

۲-۲- روش ضریب پراکندگی (CV) ^۴

یکی از روش‌های اساسی برای بدست آوردن نابرابری منطقه ای، روش ضریب پراکندگی است. با استفاده از این روش می‌توان مشخص نمود که

قدم دوم - ایجاد ماتریس «فاقد مقیاس موزون». برای این کار ماتریس ایجاد شده در مرحله پیشین در وزن هر کدام از معیارها (بردار W) ضرب می‌شود تا ماتریس فاقد مقیاس موزون به دست آید. داریم:

$$DM(\approx, \dots)^2, w^1 W = \{w$$

$$\begin{vmatrix} v_{11} & v_{1j} & v_{1n} \\ v_{m1} & v_{mj} & v_{mn} \end{vmatrix} = W_{n \times n} \cdot N_D = v =$$

ماتریس بی مقیاس شده وزین

بنحوی که N_D ماتریسی است که امتیازات شاخص‌ها در آن «بی مقیاس» و قابل مقایسه شده است و $W_{n \times n}$ ماتریسی است قطری که فقط عناصر قطر اصلی آن غیر صفر خواهد بود.

قدم سوم - مشخص نمودن راه حل ایده آل و راه حل ایده آل - منفی

برای گزینه ایده آل (A^+) و ایده آل منفی (A^-) (تعریف کنیم):

$$\{(\max v_{ij} | j \in J), (\min v_{ij} | j \in J') | i = 1, 2, \dots, m\}$$

$$A^+ = \text{گزینه ایده آل}$$

$$\{v_1^+, v_2^+, \dots, v_j^+, \dots, v_n^+\}$$

$$\{(\min v_{ij} | j \in J), (\max v_{ij} | j \in J') | i = 1, 2, \dots, m\}$$

= گزینه ایده آل منفی

قدم چهارم - محاسبه اندازه جدایی (فاصله) فاصله گزینه i ام با ایده آل با استفاده از روش اقلیدسی بدین قرار است:

مسائل مطرح باشند. □ در عین حال انجام مطالعات میدانی برای درک واقعیت‌های جغرافیایی رفتاری اجتماعات انسانی امر ضروری و الزام‌آوری است (بدری، اکبری‌ان رونیزی، ۱۳۸۵: ۶).

با توجه به اینکه توسعه و پیشرفت هر منطقه‌ای با استفاده از شناخت قابلیت‌ها و یا برتریهای نسبی آن می‌تواند سریعتر و کوتاهتر از سایر راه‌های دیگر به نتیجه برسد، برای سرمایه‌گذاری و توسعه نیاز به عوامل و امکانات متعددی است که با داشتن برتری نسبی در آن زمینه بیش از نیمی از سرمایه‌گذاری‌ها و یا نیازمندی‌های توسعه را تأمین می‌کند (شوهانی، ۱۳۷۸: ۲۴). مطابق جدول ۱، رتبه‌بندی شهرستان‌ها را در بخش فرهنگی با توجه به شاخص اولویت (Ci) و درجه توسعه‌یافتگی، ملاحظه می‌شود که براساس داده‌های آماری شاخص‌های فرهنگی در سال ۱۳۸۵ ش، شهرستان گناباد رتبه اول و شهرستان‌های درگز و بردسکن رتبه‌های دوم و سوم را کسب نموده‌اند. در انتهای طیف رتبه‌بندی، به ترتیب شهرستان‌های سبزوار، تایباد و تربت‌جام جای دارند. همچنین ضریب پراکندگی بدست آمده (۰/۱۷)، بیانگر وجود نابرابری فرهنگی بین شهرستان‌های استان است. بنابراین لزوم اهمیت و توجه به امر ارتقای سطح توسعه فرهنگی را چندین برابر می‌کند.

یک شاخص تا چه حد به طور نامتعادل در بین مناطق توزیع شده است. ساختار کلی فرمول به شرح زیر است (کلانتری، ۱۳۷۷: ۱۲۹):

$$CV = \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}}}{\frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n}}$$

در این رابطه:

CV: ضریب پراکندگی،

X_i : برابر با مقدار یک متغیر در یک منطقه خاص،

\bar{X} : برابر است با مقدار متوسط همان متغیر،

n: تعداد مناطق.

مقدار بالای ضریب پراکندگی نشان‌دهنده نابرابری بیشتر در توزیع شاخص‌ها در بین مناطق است.

۳- یافته‌های تحقیق

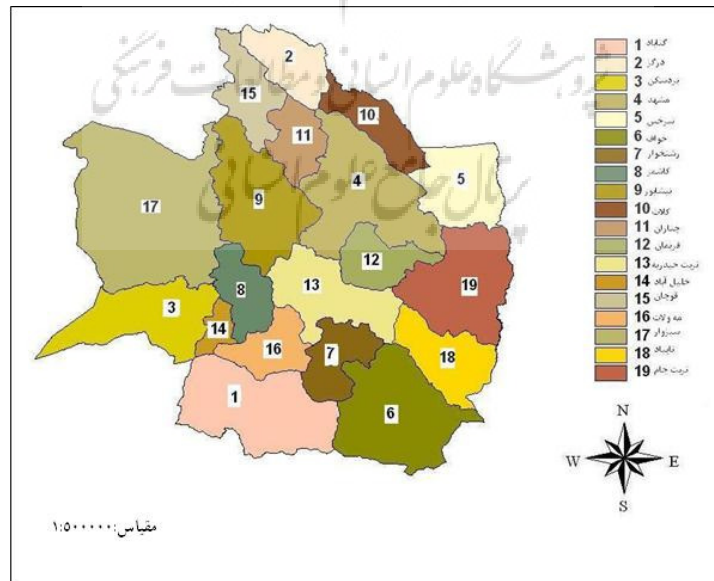
در کاربرد روش‌های کمی، رعایت جوانب احتیاط ضرورت داشته و صرف استفاده از یک یا چند مدل کمی نمی‌تواند نمایانگر واقعیات موجود یک جامعه باشد. این امر را می‌توان ناشی از چندین عامل از جمله ضعف روش‌های کمی در ارایه تحلیل دقیق از وضع موجود اجتماعات انسانی و رفتار آنها، عدم امکان کمی کردن متغیرها در مدل‌های کمی دانست. □ با این همه در صورت استفاده مناسب، مدل‌ها و روش‌های کمی می‌توانند فقط برای تسهیل فرآیند برنامه‌ریزی و کمک به تصمیم‌گیری و به عنوان نقاط قابل اتکایی برای برنامه‌ریزان در شناخت اولیه

جدول شماره ۱: رتبه‌بندی شهرستان‌های استان خراسان رضوی با استفاده از تکنیک تاپسیس

رتبه	شاخص اولویت (Ci)	شهرستان
1	0.68	گناباد
2	0.667	درگز

3	0.533	بردسکن
4	0.446	مشهد
5	0.392	سرخس
6	0.364	خواف
7	0.345	رشتخوار
8	0.311	کاشمر
9	0.295	نیشابور
10	0.265	کلات
11	0.26	چناران
12	0.256	فریمان
13	0.248	ترت حیدریه
14	0.232	خلیل آباد
15	0.221	قوچان
16	0.211	مه ولات
17	0.183	سبزوار
18	0.176	تایباد
19	0.133	ترت جام
۰,۱۷۱		ضریب پراکندگی

مأخذ: محاسبات نویسندگان

نقشه شماره ۲: رتبه بندی شهرستان های استان خراسان رضوی از لحاظ توسعه یافتگی فرهنگی، ۱۳۸۵

متحول می‌سازد. همانطور که گفته شد، فرهنگ یکی از مؤلفه‌های مهم و اساسی در توسعه هر کشوری است، بی‌گمان باید بپذیریم که توسعه فرهنگی مهمترین نیاز خواهد بود، که به عنوان اولین عامل تأثیرگذار بر دیگر زمینه‌های اجتماعی، در جامعه اسلامی می‌توان از آن یاد کرد.

به طور کلی دغدغه اصلی دولت‌ها رسیدن به توسعه همه‌جانبه است و مبنای این توسعه، انسان (موجودی فرهنگی) است، زیربنای توسعه حقیقی و پایدار، توسعه فرهنگی است که مستلزم تلاش و کوشش فراوان برای ارتقای سطح فرهنگ است. اگر مروری بر تاریخ و پیشینه ایران به ویژه از دوره هخامنش و بعد از آن داشته باشیم به وضوح متوجه اصالت و هویت تاریخی - فرهنگی کشور خواهیم شد. در این میان استان خراسان رضوی به عنوان یکی از استان‌های کشور، از این قاعده مستثنی نخواهد بود لذا دارای مردمانی با ارزش‌های فرهنگی و بنیان فکری اصیل اسلامی است در عرصه تحولات فرهنگی از عوامل فوق‌مستغنی نخواهد بود. شناخت ارزش‌های فرهنگی و امکانات آن و نیز نابرابری‌های موجود در این استان می‌تواند مسئولین و دست‌اندرکاران را به اتخاذ سیاست‌های جدید برای تقویت بنیانهای فرهنگی و شکل‌دهی مهندسی فرهنگ و برنامه‌ریزی برای مقابله با تهدیدهای آتی فرهنگی و نیز کاهش و رفع نابرابری‌های موجود وا دارد.

مطابق ارزیابی‌های صورت گرفته در سطح استان وضعیت توسعه فرهنگی شهرستانها، از لحاظ توسعه یافتگی فرهنگی یکسان و برابر نبوده و همواره تفاوت آشکاری در میزان درجه توسعه فرهنگی آنها

همانطور که در مقدمه اشاره گردید، فرهنگ، پایه رفتارهای انسانی به شمار می‌رود و بخش قابل توجهی از رفتارهای اقتصادی نیز بر این بنیان استوار است. توسعه اقتصادی که مستلزم انجام رفتارهای خاص و ویژه در زمینه‌های مختلف زندگی انسانی است، به فرهنگ و باورهای فرهنگی وابستگی بسیار زیادی دارد. از اینجاست که در تمثیل درخت توسعه اقتصادی، ریشه این درخت همان باورهای فرهنگی است (عظیمی، ۱۳۸۳: ۱۸۳).

در سطح استان خراسان رضوی، وضعیت شهرستان‌ها از لحاظ توسعه یافتگی فرهنگی، همواره تفاوت آشکاری در میزان درجه توسعه آنها براساس شاخص‌های انتخابی، وجود دارد. لازمه کاهش تفاوت‌های میان شهرستانها از لحاظ توسعه یافتگی فرهنگی، توجه به برنامه‌ریزی منطقه‌ای و اصلاح نظام برنامه‌ریزی کشور و دوری از برنامه‌ریزی بخشی و پیروی از سیاست‌های متعادل و متوازن در ایجاد فرصت برابر برای منابع در تمام شهرستانهای استان است.

۴- بحث و نتیجه‌گیری

جامعه اسلامی ایران جامعه‌ایست که فرهنگ سالم و صحیح اسلامی و انسانی در تمامی مراتب و روابط اجتماعی آن از محوریت ویژه‌ای همواره برخوردار است به همین دلیل یکی از دغدغه‌های مهم و مورد توجه مسئولان نظام، اندیشمندان و متفکران و محققان جامعه اسلامی بوده است. توسعه فرآیندی است پیچیده، که طی آن جامعه از یک دوره تاریخی به دوره جدیدی منتقل می‌شود. این فرآیند در هر مرحله از رشد خویش ابعاد مختلف زندگی را

براساس شاخص‌های انتخابی وجود دارد. بنحوی که مطابق نتایج مدل تاپسیس، توسعه یافته‌ترین شهرستان، گناباد با شاخص اولویت (0.68) و توسعه نیافته‌ترین شهرستان استان، شهرستان مرزی تربت جام با (0.133) است. براساس نتایج حاصله اختلاف فاحشی از لحاظ سطح توسعه یافتگی بین شهرستان‌های استان احساس می‌شود. شهرستان مشهد به عنوان مرکز استان حایز رتبه چهارم در سطح استان است.

در بیشتر کشورهای در حال توسعه، علاوه بر نابرابری‌های ناحیه‌ای، نوعی ناهماهنگی اجتماعی نیز مشاهده می‌شود. این نابرابریها با شدت و ضعف در نواحی مختلف این کشورها وجود دارد. به هر صورت، نابرابریهای فرهنگی را نیز به دنبال دارد، بدین جهت نابرابری‌های فرهنگی پیامدهای بس ناگوارتر از نابرابری‌های اقتصادی دارد.

مهمترین پیامدهای منفی نابرابری‌های فرهنگی را می‌توان به شرح زیر بر شمرد:

- افزایش نابرابری‌های اقتصادی (افزایش شکاف‌ها و تفاوت‌ها).

- افزایش نارضایتی مردمی (بی‌عدالتی در توزیع امکانات و فضاهای فرهنگی).

- به وجود آمدن قطب‌های توسعه یافته در مقابل چاله‌های محدودیت.

- تحریک و تشدید مهاجرت‌های استانی و به تبع آن افزایش جمعیت حاشیه‌نشین کلانشهرها و مسائل و مشکلات خاص خودش.

- ایجاد دوگانگی و یا چندگانگی فرهنگی. برابر با محاسبات انجام شده و نتایج حاصله فرضیه اول تحقیق مبنی بر وجود تفاوت و نابرابری

در سطوح توسعه فرهنگی بین شهرستان‌های استان مورد تأیید قرار می‌گیرد. در ارتباط با فرضیه دوم تحقیق مبنی بر وجود ارتباط مستقیم و معنی‌دار بین جمعیت شهرستان و جایگاه آن در رتبه بندی سطح توسعه، طبق رتبه بندی انجام شده براساس تکنیک Topsis و نتایج بدست آمده، می‌توان چنین اظهار داشت که هیچ‌گونه ارتباط معناداری میان این دو متغیر (میزان جمعیت و سطح توسعه شهرستان‌ها) مشاهده نمی‌گردد، لذا فرضیه دوم این پژوهش مورد تأیید قرار نمی‌گیرد. بدین دلیل که بر مبنای فرضیه دوم، انتظار می‌رفت به ترتیب شهرستان‌های مشهد، نیشابور و سبزوار رتبه‌های اول، دوم و سوم را از لحاظ سطح توسعه یافتگی کسب نمایند. اما در واقعیت چنین امری عملاً اتفاق نیفتاد و شهرستان‌های گناباد، درگز و بردسکن با رتبه‌های جمعیتی ۱۱، ۱۴ و ۱۵ به ترتیب در سلسله مراتب شهری استان، رتبه‌های اول، دوم و سوم را از لحاظ توسعه یافتگی به خود اختصاص داده‌اند.

اکنون با در نظر گرفتن اهمیت زیربنایی مقوله فرهنگ، سوال اساسی این است که «چگونه می‌توان» و «چگونه باید» به امر «توسعه فرهنگی» نایل شد؟ تجربیات کشورهای مختلف در این زمینه بسیار حایز اهمیت است. اما به هیچ‌وجه نباید از این نکته نیز غافل شد که الگوی توسعه و پیشرفت هیچ جامعه‌ای را نمی‌توان برای کشور دیگر پیشنهاد داد. شرایط هر کشور خاص همان کشور است و مطمئناً تفاوت‌های بسیاری را با یکدیگر دارند، لذا تعمیم تجربیات و موارد مشابه امری نامعقول و غیر اصولی است. اگرچه مطالعه و بررسی تجربیات ملل مختلف جهان، بخصوص تجربیات موفق، حاوی درس‌ها و پندهای

- سنجش توسعه یافتگی در مطالعات ناحیه ای ،
مجله جغرافیا و توسعه .
- ۴- تقوایی، مسعود و صفر قائد رحمتی. (۱۳۸۵)،
تحلیل شاخص های توسعه فرهنگی استان های
کشور، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای ، شماره
هفتم.
- ۵- توکلی، احمد. (۱۳۸۶)، طراحی الگوی مناسب
فرهنگ، تولید، توزیع، مصرف و تجارت،
ماهنامه ماهنامه مهندسی فرهنگی مهندسی
فرهنگی ، سال دوم شماره دوازدهم.
- ۶- سازمان برنامه و بودجه. (۱۳۶۸)، برنامه اول
توسعه اقتصادی اجتماعی جمهوری اسلامی
ایران، تهران.
- ۷- سازمان برنامه و بودجه. (۱۳۷۴)، برنامه اول
توسعه اقتصادی اجتماعی جمهوری اسلامی
ایران، تهران.
- ۸- سازمان برنامه و بودجه. (۱۳۷۸)، برنامه اول
توسعه اقتصادی اجتماعی جمهوری اسلامی
ایران، تهران.
- ۹- سازمان مدیریت و برنامه ریزی سالنامه آماری
استان خراسان رضوی، ۱۳۸۵
- ۱۰- ستاری، جلال. (۱۳۵۴)، درباره فرهنگ، وزارت
فرهنگ و هنر، اداره کل نگارش، تهران.
- ۱۱- شوهانی، نادر. (۱۳۷۸)، تحلیلی بر پتانسیل ها و
محرومیت های استان ایلام ، پایان نامه دوره
کارشناسی ارشد ، دانشگاه تهران .
- ۱۲- عظیمی، حسین. (۱۳۸۳)، ایران امروز درآینه
مباحث توسعه، چاپ سوم، تهران، دفتر
نشر فرهنگ اسلامی.

بسیاری برای ماست که ابداً نمی‌توان بی‌تفاوت از کنار آن گذشت. تمایل دولت ها و مقامات محلی در نیل به نرخ های رشد اقتصادی بالا، معمولاً باعث می شود بخش ها و مناطقی که از توازن بیشتری برای این منظور برخوردار باشند و به دلایل برخوردارای های طبیعی و یا نفوذ بیشتری که در مراکز برنامه ریزی و سیاستگذاری داشته اند، به عنوان مناطق برگزیده مورد توجه قرار گیرند.

برای بهبود شاخصهای توسعه فرهنگی، کاهش پراکندگی توسعه فرهنگی، با تغییر دادن اولویت های تخصیص منابع فرهنگی و امکانات و زیرساختها به نفع شهرستانهای محروم استان و با توسعه فرهنگی پایین تر، افزایش نرخ باسوادی، گسترش آموزش عالی و تمرکززدایی از شهر مسلط مشهد، توجه به زیرساختهای فرهنگی، همچون کتابخانه، تأسیسات و تجهیزات آموزشی، توجه به انتشار روزنامه های محلی، نشریات ادواری، افزایش مرکز نشر و توسعه تولید برنامه های صدا و سیما و رفع نابرابریها از لحاظ بهره مندی از امکانات و کالاهای فرهنگی توصیه می شود.

منابع

- ۱- اصغر پور، محمد جواد. (۲۰۰۲) ، تصمیم گیری چند معیاره ، چاپ دوم ، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲- اکبریان، رضا. (۱۳۸۶) ، بررسی نقش فرهنگ در اقتصاد، ماهنامه مهندسی فرهنگی ، سال دوم، شماره دوازدهم.
- ۳- بدری ، سید علی ، اکبریان رونیزی ، سعید رضا. (۱۳۸۵)، مطالعه تطبیقی کاربرد روش های

- Archetti, E. P.(1991) An Anthropological Perspective on Cultural Change Paris: UNESCO Publications.
- Desjeux, D. (1990) Essay on Training in Culture. Paris: UNESCO Publications.
- Hwang, C,L,and Yoom(1981) , Multiple Attributes Decision Making Methods and Applications , Springer , Berlin Heidelberg.
- UNESCO (1975) Final Report of the International Conference on Cultural Policies in Africa. Paris: UNESCO Publications.
- United Nations, (1991) World Decade for Cultural Development Operative.New York: United Nation publications.
- <http://www.tebyan-ardebil.ir>
- ۱۳- کلاتنری، خلیل.(۲۰۰۱)، برنامه ریزی و توسعه منطقه‌ای (تئوری ها و تکنیک ها) ، چاپ اول، تهران، انتشارات خوشبین.
- ۱۴- گای، درام ، مایکل هاپکینز و دونالد مک گراناها. (۱۳۷۱)، بررسی شاخص های انسانی و اجتماعی توسعه ، ترجمه مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی ، روستا و توسعه ، شماره ۴ .
- ۱۵- لانسکی، گرهارد وجین.(۱۳۷۴) سیر جوامع بشری، ترجمه ناصر موفقیان، چ ۲، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۱۶- مسعودیان، سعیداله.(۱۳۷۲)، سیری در مؤلفه‌های فرهنگی جهان، مرکز پژوهش‌های کاربردی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.

